

УДК 378.147:373.3.011.3 – 051

Шевців З. М.,

доцент кафедри педагогіки початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Яковишина Т.В.,

доцент кафедри педагогіки початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат педагогічних наук

ВПЛИВ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті здійснено огляд основних міжнародних і українських законодавчих документів, які визначають право дітей на освіту. Проаналізовано питання дотримання прав дітей на якісну освіту на рівні світових стандартів. Розглянуто законодавчі та нормативно-правові документи організації інклюзивної форми навчання дітей з особливими освітніми потребами в Україні та професійної підготовки висококваліфікованого майбутнього вчителя початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: майбутній учитель початкової школи, інклюзивна освіта, законодавчі та нормативно-правові документи.

Постановка проблеми. Від часу здобуття Україною незалежності та вибору курсу на розбудову відкритого демократичного суспільства в нашій країні розпочався процес модернізації системи освіти та входження в європейський освітній простір, зокрема й щодо освітньої політики для дітей з особливими потребами. Так, із 90-х років ХХ ст. провідною моделлю навчання дітей з обмеженнями життєдіяльності стає інклюзивна освіта, яка ґрунтується на визнанні права на освіту, що регламентується міжнародними документами, ратифікованими Україною.

Аналіз досліджень і публікацій. До вивчення нормативних документів із питань дотримання прав дітей на освіту долучалися І. Білозерська, В. Бондар, Л. Будяк, А. Колупаєва, З. Ленів, С. Литовченко, Т. Сак, В. Синьов, Н. Софій, О. Таранченко, Ю. Найда, Н. Назарова та ін.

Окремі аспекти реформування вищої освіти в Україні відповідно до міжнародних норм аналізували такі українські дослідники: С. Андрейчук, В. Журавський, М. Згуровський, В. Кремень, Л. Товажнянський та ін.

Однак надзвичайно важливим залишається дослідження проблеми забезпечення дієвості такої політики на практиці, зокрема впровадження інклюзивної освіти та професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Формулювання мети статті, постановка завдань. Мета статті – здійснити аналіз основних міжнародних і вітчизняних правових документів, що забезпечують упровадження

інклюзивної освіти в Україні, сприяють професійній підготовці фахівців з інклюзивного навчання. У межах статті здійснимо огляд основних міжнародних документів, проаналізуємо українське законодавство щодо забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами на якісну освіту, професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовою основою забезпечення права людини на отримання освіти визначено "Загальну декларацію прав людини" (1948) [1], у якій наголошено, що кожна людина повинна мати всі права і свободи. Право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства. Так, у статті 26 зазначеного документа вказано, що кожна людина має право на освіту; освіта повинна бути безкоштовна, хоча б початкова і загальна; початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступними, а вища освіта – однаково доступна для всіх на основі здібностей кожного; освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини й основних свобод. Освіта також повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей

Проголошені Декларацією норми освіти, визначення освіти як пріоритетного фактора розвитку особистості імплементовані в українські законодавчі документи. Зокрема, стратегічні напрями розвитку освітньої галузі, етапи входження її до європейського і світового соціокультурного простору, запровадження інклюзивної освіти регламентуються Конституцією України і відображаються в державних документах, законах України "Про освіту" (1991), "Про загальну середню освіту" (1999), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. (2002) та ін.

Конституцією України [4] (стаття 53) громадянам України гарантовано повну загальну середню освіту як обов'язкову та стверджено, що держава забезпечує доступність і безкоштовність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, а також розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти та різних форм навчання.

У Законі України "Про освіту" [10] освіту проголошено основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави. У документі визначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами. У статті 3 цього закону встановлено право громадян України на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального й майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.

Інноваційна освітня концепція інклюзивної освіти в Україні почала активно розвиватися приблизно з середини ХХ століття. Цей період ознаменувався ухваленням ЮНЕСКО "Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти" (1960) [3]. Конвенція базується на положеннях Загальної декларації прав людини, зокрема на її принципах недопущення дискримінації та праві людини на освіту. За Конвенцією, термін "дискримінація" охоплює будь-яку відмінність, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного

або соціального походження, економічного становища або народження, що має на меті (або наслідком якої є) знищення чи порушення рівності відносин у сфері освіти. У статті 1 Конвенції визначено, що дискримінацію варто розуміти як закриття для будь-якої особи або групи доступ до освіти; обмеження освіти; створення або збереження розділених систем освіти чи навчальних закладів. Згідно з цим документом держави зобов'язалися розробити і впроваджувати загальнодержавну політику для здійснення рівних можливостей у галузі освіти, зокрема, зробити початкову освіту обов'язковою і безкоштовною; забезпечити в усіх державних закладах рівні умови щодо якості навчання (стаття 4) [3].

Наступним кроком щодо захисту прав дітей та отримання ними освіти стала ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН "Декларація про права інвалідів" (1975) [2]. У ній зазначено, що "інваліди, незважаючи на причину, характер і складність їхніх каліцтв або порушень, мають ті ж основні права, що й їхні співгромадяни того ж віку". У цьому нормативно-правовому документі заявлено, що інваліди повинні отримувати необхідну підтримку, яка б дала змогу максимально виявити їхні можливості й здібності та прискорила процес їх інтеграції в суспільство.

Ратифікуючи Верховною Радою (1991) Декларацію прав дитини та Конвенцію про права дитини, Україна обрала захист прав дитини одним із пріоритетів діяльності. Способи реалізації права рівних можливостей на отримання освіти особам з обмеженими можливостями життєдіяльності у звичайних масових школах окреслено в "Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів" [13], затверджених Генеральною Асамблеєю ООН (1993). У правилі 6 визначено, що освіта для інвалідів має бути невід'ємною частиною системи загальної освіти; акцентовано увагу на інтеграції інвалідів у суспільство й навчання разом з іншими учнями; указано, що для забезпечення інвалідів можливостями у сфері освіти у звичайній школі держави повинні мати чітко сформульовану політику, забезпечити гнучкість навчальних програм, можливість вносити в них доповнення й зміни, надавати високоякісні навчальні матеріали, забезпечити на постійній основі підготовку викладачів і надання їм підтримки.

За підтримки ЮНЕСКО було прийнято Саламанську декларацію [12] про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (1994). Цей документ став першим міжнародним законодавчим актом, у якому представлено концептуальні засади інклюзивної освіти. У Декларації зазначено, що пріоритетним має бути:

- реформування системи освіти, що дало б змогу охопити навчанням усіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі; законодавче визнання принципу інклюзивної освіти, який полягає в тому, що всі діти перебувають у звичайних школах, за винятком тих випадків, коли не можна вчинити інакше;

- заохочення до обміну досвідом із країнами, що мають інклюзивну систему навчання; сприяння участі батьків, громад, громадських організацій, осіб з неповносправністю у процесах планування та прийняття рішень щодо задоволення спеціальних навчальних потреб; сприяння розробленню стратегій діагностування та визначення особливих потреб у дітей, а також розробленню науково-методичних аспектів інклюзивного навчання;

- приділення значної уваги підготовці педагогів до роботи в системі інклюзивної освіти.

Упровадження інклюзивної моделі освіти, запропонованої Саламанською декларацією, забезпечує подолання дискримінації в освіті та перевагу започаткування інклюзивних шкіл на основі такого:

- відсутності поділу на нормативних дітей і дітей з особливими освітніми потребами;
- забезпечення уявлень здорових дітей про те, із якими проблемами зіштовхуються діти з обмеженими можливостями здоров'я. У результаті до них виховується терпимість і повага в суспільстві;

- надання дітям з обмеженими можливостями здоров'я різних видів підтримки для успішної соціалізації в реальних умовах, не відірваних від дійсності;

– відносно невисокі витрати на таке навчання порівняно з освітою у спеціалізованих школах.

Підтвердженням необхідності введення інклюзивної освіти в Україні є ратифікація Верховною Радою України (2009) Конвенції ООН "Про права інвалідів" (1975) [9]. Згідно зі статтею 24 Конвенції норми забезпечення права отримання освіти поширюються на людей, котрі мають порушення у здоров'ї; реалізація цього права повинна відбуватися без дискримінації в умовах інклюзивної освіти впродовж усього життя.

Для практичного втілення положень Саламанської декларації в освітній простір України Міністерством освіти і науки було видано наказ "Про план дій із запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки" [8], розроблено та затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти [5], "Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах" [6].

Розроблення плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах до 2012 року викликане необхідністю вирішення важливих питань щодо забезпечення права на якісну освіту дітей з особливими освітніми потребами. У ньому зазначається, що організаційно-методичні засади навчального процесу в загальноосвітніх школах орієнтовані на дитину, яка нормально розвивається, без урахування особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими потребами, а невідповідність форм і методів педагогічного впливу на таких дітей може створювати передумови для формування в них негативного ставлення до навчання, девіантної поведінки. Акцентується увага на тому, що ключовим фактором розвитку інклюзивної освіти має бути відповідна підготовка педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами.

Задля практичного втілення плану дій у життя було розроблено Концепцію розвитку інклюзивної освіти (2010) [5]. У Концепції зазначено, що Україна взяла на себе зобов'язання дотримання загальнолюдських прав, зокрема щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами; усвідомленого вибору місця для здобуття дітьми з особливими потребами якісної освіти. Відповідно до Концепції інклюзивне навчання визначено комплексним процесом забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами на основі організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах за допомогою застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Реалізація Концепції передбачає комплексне розв'язання питань, пов'язаних із нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим забезпеченням інклюзивної освіти, зокрема, модернізацію вищої педагогічної освіти й системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, підготовку достатньої кількості кваліфікованих педагогічних працівників, які володіють методиками інклюзивного навчання.

У контексті розглядуваної проблеми важливим є Закон України "Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу" (№2442-УІ від 06.06.2010 р.) [7], згідно з яким у загальноосвітніх навчальних закладах передбачається створення спеціальних та інклюзивних класів для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Крім того, Кабінетом Міністрів України затверджено "Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах" (2011) [6], а МОМолодьспортом України підготовлено лист "Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітньому навчальному закладі" (2012) [10] Вихідними положеннями документів визначено індивідуалізацію навчально-виховного процесу завдяки розробленню комплексної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами, що допоможе педагогічному колективу закладу пристосувати середовище до потреб дитини; надання додаткових послуг і форм підтримки у процесі навчання; організацію спостереження за динамікою розвитку учня.

Міністерство освіти і науки України розробило план заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року. У плані визначено завдання вивчити питання запровадження навчальних дисциплін з інклюзивної освіти та тем із питань інклюзивного навчання учнів з особливими освітніми потребами у навчальні програми вищих навчальних закладів під час викладання навчальних дисциплін "Педагогіка", "Психологія", "Методика викладання шкільних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах" і запровадити навчальну дисципліну "Основи інклюзивної освіти" (лист МОНмолодьспортом України від 18.06.2012 р. № 1/9-456) у всіх вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку педагогічних працівників.

Актуальність професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу посилено прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 року № 753 [7] про припинення набору учнів підготовчих і перших класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей із затримкою психічного розвитку з 1 вересня 2017 року, забезпечивши умови для навчання дітей із затримкою психічного розвитку в спеціальних або інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів; перетворити до 2022 року наявні спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) для дітей із затримкою психічного розвитку в інші типи навчальних закладів системи освіти.

Аналіз основних міжнародних нормативних документів щодо забезпечення права людини на освіту, норми яких імплементовані в національне законодавство України, і тих нормативних актів нашої держави, які розроблені й ухвалені з метою реалізації освітніх міжнародних норм і стандартів в Україні дають підстави стверджувати, що в Україні створюється законодавча база організації інклюзивної освіти й визначено необхідність професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реалізація міжнародної та вітчизняної законодавчої бази з питань інклюзивної освіти приведе до низки позитивних зрушень у системі професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи у вищому педагогічному навчальному закладі, що сприятиме забезпеченню права дітей з обмеженнями життєдіяльності на рівний доступ до якісної освіти незалежно від стану здоров'я та місця їхнього проживання; розвитку нових типів загальноосвітніх навчальних закладів; покращенню умов для функціонування й розвитку інклюзивної освіти; удосконаленню та оптимізації навчально-виховного процесу завдяки впровадженню сучасних наукових досягнень і новітніх педагогічних технологій; забезпеченню архітектурної, інформаційної, освітньої й соціальної доступності навчальних закладів з урахуванням потреб учнів різних нозологій.

Для вирішення проблеми професійної підготовки вчителя початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі необхідно цілеспрямовано та системно готувати педагогів-фахівців до організації інклюзивного навчання в загальноосвітній школі, забезпечуючи розвиток у них соціально-педагогічної компетентності застосування інноваційних форм і методів навчання, інтенсивних методичних прийомів розвитку когнітивної, емоційної та конативної сфер молодшого школяра.

Оскільки організація інклюзивних класів у загальноосвітніх навчальних закладах свідчить про здійснення перших кроків модернізації освіти в Україні в контексті створення єдиної загальноосвітньої школи, вважаємо, що проблема професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі у вищому педагогічному навчальному закладі потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015.
2. Загальна декларація про права інвалідів : міжнародний документ від 9 грудня 1975 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
3. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти : міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
5. Концепція розвитку інклюзивної освіти : затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 1 жовтня 2010 р. № 912 [Електронний ресурс] // Законодавство. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/.
6. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-п>.
7. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. №585 : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 року № 753 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/schow/753-2016>.
8. Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки / Наказ МОН України № 855 від 11.09.09 року.
9. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : Постанова Верховної Ради УРСР від 27 лютого 1991 р. № 789-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 13. – С. 145.
10. Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : лист МОНмолодьспортом України № 1/9-384 від 18 травня 2012 року [Електронний ресурс] // ОсвітаПоль. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/29627/.
11. Про освіту : Закон України // [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
12. Саламанська декларація прийнята Всесвітньою конференцією з освіти людей з особливими потребами від 7-10.06.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.notabene.ru>.
13. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів : Міжнародний документ від 20 грудня 1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306.

Шевцов З. М. Влияние законодательной базы инклюзивного образования на подготовку будущего учителя к работе в инклюзивной среде общеобразовательного учебного заведения

Проведен обзор основных международных документов и украинского законодательства, которые определяют право детей на образование. Проанализирован вопрос соблюдения прав детей на качественное образование на уровне мировых стандартов. Рассмотрены законодательные и нормативно-правовые документы организации инклюзивной формы обучения детей с особыми образовательными потребностями в Украине и профессиональной подготовки высококвалифицированного будущего учителя начальной школы к работе в инклюзивной среде общеобразовательного учебного заведения.

Ключевые слова: будущий учитель начальной школы, инклюзивное образование, законодательные и нормативно-правовые документы.

Shevtsiv, Z.M. Legal Framework for Inclusive Education and its Impact on Preparation of Future Teachers for Work in Inclusive Environment of Educational Comprehensive Institution

In this article was performed an overview of the main international instruments and Ukrainian laws, which define the right of children on education. Was determined the actual state of the right of children no education according to international standards. Were considered legislative and regulatory documents of inclusive forms of education for children with special educational needs in Ukraine and training of highly skilled future elementary school teacher for work in inclusive environment of an educational institution.

Key words: future teacher, inclusive education, legislative and regulatory documents.